

Қошқарова Ә.С.

**СТУДЕНТТЕРДІҢ МІНЕЗ-
ҚҰЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІН
ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ ТҮРҒЫДАН
ТАЛДАУ МӘСЕЛЕСІ**

В статье рассматриваются вопросы анализа особенностей характера студентов в психологическом аспекте.

The article considers the problems of analysis of peculiarities of characters of students in psychological aspect.

Мінез-құлық мәдениеті - адами қарым-қатынастың негізгі талаптары мен ережелерін сақтау, айналасындағылармен дұрыс қарым-қатынас құра білу. Мінез-құлық ерекшелігін адамның жүріс-тұрысы, іс-әрекеті жиынтығының көрінісі айқындайды. Мінез-құлық – адамгершілік нормаларына сай келетін жағымды іс-әрекеттен немесе қоғамдық нормаларға қайшы келетін жағымсыз іс-әрекеттерден тұруы мүмкін. Мінез-құлықтық ерекшеліктер адамгершілік категорияларға жатады. Ол – адамның қоғамдағы мінез-құлқын реттеу қызметін атқаратын әлеу-меттік институт, қоғам толық мақұлданған заңды талаптардың орындалу барысымен анықталады. Мінез-құлық мәдениеті адамның өскен ортасына, адамдармен күнделікті қарым-қатынасына, білім өресіне, үлгі-өнегесіне байланысты [1].

Мінез-құлық мәдениеті қалыптасқан адам бойында қоғамда өзін-өзі ұстаудың белгілі дағдылары болады. «Педагогикалық энциклопедияда» бұл түсінік адамдардың ортақ өмір сүруінің негізгі талаптары мен ережелеріне сүйену деп түсіндіріледі. Яғни, бұл - адамдардың арасындағы өзара қатынастардың жоғарғы дәрежеде жүзеге асуын білдіреді. Сөйтіп, мінез-құлық мәдениетін адамдардың қазіргі уақыттағы, өркениетті қоғамның нормалары және ережелеріне сай өзара қатынастарға түсу ретінде қарастыруға болады.

В.Г. Крысько мінез-құлықты қажеттілік пен қызығушылықты қанағаттандыруға бағытталған адам әрекеті жиынтығының сыртқы көрінісі деп қарайды [2.9].

Зорлықсыз, ізгілікті қылықтарда адамның мінез-құлқы көрінеді. Мінез-құлық дегеніміз - адамның генетикалық ерекшеліктеріне байланысты болып, өмір жағдайларына сәйкес және солардың ықпалымен байқалып отыратын тұрақты психикалық ерекшеліктерінің жиынтығы. Адам өзінің мінез-құлқына бақылау жасау арқылы мінездегі мінін түзетуге, жағымсыз әрекет, дөрекі мінездерден өзін тыйып ұстауына болады. Мінез-құлық адамның өзіне, маңайындағы басқа адамдарға, тапсырылған іске қалай қарайтынынан байқалады. Адам мінез-құлқының алғашқы көрінісі - қылық. Мұнда тұлғаның беталысы, адамгершілік талғам-сенімі көрініс береді [3].

Сөйтіп, негізгі түсініктерге жасалған талдау бізге студенттердің мінез-құлық әрекеттер жиынтығының сыртқы көрінісі ретінде қарауға мүмкіндік береді. Бұл әрекеттер студенттің «басқаға» құрметпен қарауын, оның «басқаны» жалпы көру мүмкіндігін, «басқаны» толыққанды, тең дәрежедегі тұлға деп көру қабілеттілігін, «басқамен» сыни диалогқа эмоционалдық-еріктік дайын болуын,

ымырашылыққа қабілеттілігін және жанжалды жеңу мен болдырмау үшін өз қызығушылығынан айнуға дайын, өзін-өзі жетілдіру мақсатында өзіне басқалар сияқты сыни тұрғыда қарауын жорамалдайды.

Студенттерде мінез-құлықты қалыптастыру мәселесін зерттеу негізгі әдіснамалық жолдарды ерекше атап көрсету қажеттілігін туғызады.

Классикалық және қазіргі заманғы педагогикалық зерттеулерде ұсынылған көптеген пікірлердің арасында, Б.И. Третьяков мінез-құлықты қалыптастыруды тұлғалық-бағдарлық, коммуникативтік-диалогтік, мәдени, шығармашылық, қоршаған орта және жүйелік тұрғыдан қарастырған [4.13].

Тұлғалық-бағдарлық тұрғыдан қарау студенттердің мүмкіндіктерін жан-жақты есепке алуға және олардың өзіндік ерекшеліктерін дамытуға арналған қажетті шарттарды қамтамасыз етеді, баланы қорғаудың негізгі стратегиясы мен тактикасын көрсетеді. Мақсат парадигмасының өзіндік ерекшелігі студенттердің қасиеттеріне, қалыптасуына, дамуына, қабілеттеріне сай бағдарлау ретінде тұжырымдалады. Бұл – өзінің ар-ожданын жете түсінетін және басқалардың ар-ожданын, құқын, еркін құрметтейтін тұтас, еркін тұлғаны қалыптастыру.

Мінез-құлық көрінісінің себебін талдау барысында оның бірі «Мен тұжырымдамасының» қалыптасуының болмауы деп көрсетілген. «Мен тұжырымдамасы» деп біз тұлғаның мінез-құлқының қалыптасуына негіз болатын өзі туралы саналы және саналы емес көзқарастарының жүйесін айтамыз. Жағымсыз «Мен тұжырымдамасы» («Мен ұнамаймын», «Мен керек емеспін») табысына кедергі болады, оның жағымсыз жаққа қарай өзгеруіне ықпал етеді. Жағымды «Мен тұжырымдамасының» қалыптасуы үшін мынадай жағдайлар қажет: *әр студентті бірегей тұлға деп қарап, оны құрметтеу, қабылдау, оған сену; студентке табыс, тілектестік жағдайын жасау; студенттердің жағымсыз мінез-құлықтарының себебін түсіну және олардың ар-ожданына тимей, оны жоя білу; жағымды іс-әрекеттер арқылы жүзеге асыруға мүмкіндік беру.*

Коммуникативтік-диалогтық тұрғыдан қарау түпкі нәтижеге жетуді болжауда ашық, тең құқылы өзара қарым-қатынас болып табылатын барлық субъектілердің өзара әрекетін құрудан тұрады. Бұл тұрғыдан қарау «біріншіден, барлық жақтың мақсаттары мен мүдделерін ескеру арқылы, екіншіден, бірін-бірі сыйлау мен тепе-теңдікті сақтау арқылы табысқа жетуге болатын коммуникацияны тең дәрежедегі диалог деп есептеу» басты орын алады [5.11].

Мінез-құлықтық критерий жастардың өзара қарым-қатынасқа тікелей қатысуын, нақты әрекет етуін қажетсінуін және студенттің агрессияны болдырмауға талпынысын, басқаларды бағалау мен пайымдаудағы үзілді-кесілді пікірлерін, «басқалармен» диалогқа түсе білу білігін, түрлі индивидтермен ортақ тіл табыса білуін көрсетеді.

Коммуникативтік-диалогтік тұрғыдан қарауда педагог пен студенттің субъект-субъектілік өзара байланысы маңызды болып табылады. Бұл шарт тәрбиелік кеңістіктің мінез-құлық үлгілерімен толықтырылуын қажет етеді. Ал мінез-құлық иелері алдымен педагогтар, сондай-ақ кейбір студенттер болып табылады.

Мәдени тұрғыдан қарау (М. Бахтин, В.С. Библер, М.С. Каган, В.В. Медушевский, Н.Е. Щуркова) педагогикалық оқиғалардың барысын өмірдегі мәдени өлшемдер мен мәдениет арқылы танылған жоғары құндылықтар негізінде талдауды қажет етеді. Осыған байланысты әлемдік мәдениет дамуындағы прогрессивті тенденцияларды ескеру қажеттілігі және өскелең ұрпақты әлемдік мәдениет контекстінде өмір сүре алатындай, жалпы адамзаттық құндылықтарды қабылдай және оларды ұлттық, Отандық құндылықтармен үндестіре, байланыстыра білетіндей етіп өсіру қажеттілігі пайда болады. Мұндай тұрғыдан қарау бірлескен әлемдік қауымдастыққа талпынысқа сай келеді, бұл жағдайда тәрбиелер бетіндегі адамдар арасындағы бірліктің дамуындағы нақты фактор қызметін атқарады. Мәдени тұрғыдан қарау әр оқушыға әлемдік, ұлттық қоғамда психологиялық жақсы жағдай жасайды.

«Этнос» - белгілі бір территорияда тілі, мәдениеті мен психологиялық ортақ қасиеттері және өздеріне тән тұрақты ерекшеліктері негізінде тарихи қалыптасқан адамдардың бірлестігі [6. 253].

Әр этнос пен этномәдениет, төмендегідей өзіндік қасиеттерімен ерекшеленеді: *1) еңбек іс-әрекетінің сипаты және арнайы дәстүрлері; 2) тұрмыс пен үйдегі қолайлылық, жанұялық бақыт пен жанұя мүшелерінің өзара қарым-қатынасы туралы көзқарастары; 3) ойын-сауық тәсілдері; 4) әдеп туралы, сыртқы сезім мен құмарлықтың байқалуындағы әдемілік пен кейіпсіздік туралы түсінік; 5) жақсылық пен жамандық, ыза мен әдеп, такт, құрмет пен сабырлылық және т.б. түсіну.*

Ұлттық мәдениет аспектілерінің мәселелері өз мәдениетінді сыйлау, оның құндылығына сеніммен қарау және үнемі басқа мәдениетпен қарым-қатынаста болумен ерекшеленеді.

Мәдени тұрғыдан қарау келесі мәселелердің шешімін табуға көмектеседі: *студенттердің өз халқының мәдениетін меңгеруі басқа мәдениеттерге кірігу шарты ретінде; студенттерде әлем мәдениетінің көп түрлілігі туралы ойды қалыптастыру; мәдени айырмашылықтарға дұрыс көзқарасты тәрбиелеу, себебі бұл адамзат дамуына мүмкіндік туғызады және әрбір жеке адамның тұлға болып қалыптасуына әсер етеді; студенттердің басқа халықтар мәдениетін түсінуі үшін жағдай жасау; басқа мәдениет өкілдерімен тиімді қарым-қатынас жасау біліктілігі мен дағдыларын қалыптастыру және дамыту; студенттерді рухани татулыққа, шыдамдылыққа, ұлтаралық тығыз қарым-қатынасқа, адамгершілікке тәрбиелеу.*

Маңыздылардың бірі - әрекетшіл тұрғыдан қарау болып табылады. Жетекші психологтардың еңбектерінде тұлғалық-бағдарлық тұрғыдан қарау тереңдетіледі және әрекет теориясына, оның психологиялық түсініктемесіне негізделеді деп атап көрсетілген. Тұлғаның әрекеттік мәні, оның заңды түрде дамуы мен қалыптасуы Л.Н. Коган, А.Н. Леонтьев, Л.Р. Буванын еңбектерінде баяндалған.

Әрекет - адамның тіршілік ету түрі болып табылатын және қоршаған ортамен, әлемдегі заттармен және адамдармен байланыстыратын құрал. Осы әрекеттің көмегімен жеке тұлға өзінің қоршаған ортамен табиғатпен қарым-қатынасын қалыптастырады. Сондықтан тәрбиеге әсер ететін жүйені қалыптастыру әртүрлі әрекет түрлерінің ерекшеліктерімен сипатын ескеруді талап етеді, өйткені оған өсіп келе жатқан адам, оның мәні, көлемі, сәйкестігі енгізілген. Қалыптастыру міндеттерін шешудің негізін адам әрекеттерінің бір-біріне бағынуы, олардың даму барысында өзгеруі құрайды [7].

А.Н. Леонтьев: «Мұндай көзқарас әсіресе баланың іс-әрекетіне, оның қазіргі жағдайындағы қарым-қатынасына әсер етеді, сондықтан оның психикасын және санасын анықтайды», - деп көрсетеді [8.48].

Гуманистік көзқарас педагогикалық үдерістің тұлға дамуына, оның мүмкіндіктерін ашуға, адамды ең жоғарғы құндылық деп тануға бағдар беруіне арналады. Гуманистік тәрбие беруде қолданылатын ұғымдарды түсіндіретін болсақ, біріншіден, гуманизм, адамгершілік ұғымдарынан бастау алады.

Гуманизм - (лат. *humanus* - адамгершілік) – дүниетаным қағидасы. Оның негізінде адамның мүмкіншілігінің шексіздігіне, өзін-өзі дамыту қабілетіне деген сенімі мен ерік бостандығын, абыройын қорғау, адамның бақытқа жету жолындағы құқығы мен оның барлық сұраныстарын қамтамасыз ету қоғамның түпкілікті мақсаты деген мұрат жатады. Қазіргі кезде гуманизм адамды барынша ардақтайтын, адамгершілік қасиеттерін, бас бостандығын қорғайтын біртұтас көзқарастар жүйесі ретінде қарастырылады [9].

Адамгершілік – адамдардың күнделікті қарым-қатынасына қатысты гуманизм қағидаларын бейнелейтін қасиет. Адамдарға деген ізгінестілік, құрмет, жанашырлық пен сенім, кеңпейілділік, басқалардың мүддесі үшін жанамаушылық сияқты жеке қасиеттерді қамтиды. Адамгершілік ұғымы ізгілік, гуманизмнің синонимі ретінде, адамның игілігі мақсатқа айналғанда пайда болатын қарым-қатынастар жүйесі мен қоғамдық ахуал ретінде неғұрлым кең мағынада қолданылады. Адамгершілік қағидалары бірлікте өмір сүру, бақытқа талпыну, мүдделерді үйлестіру мен ұжым болып жұмылудың, ауру-кемтарға, бала мен кәріге жәрдемдесудің қажеттігін сезіну мен мойындау сияқты факторлар негізінде қалыптасады.

Адамгершілік мінез-құлық - адамдарға мінез көрсету, мейірімділік, рахымдылық білдіру.

Адамгершілік тәрбиесі - тұлғаның адамгершілік сана сезімін, іс-әрекетін қалыптастырып, құндылық бағдарын айқындайтын тәрбие. Адамгершілікке негізделген қарым-қатынас тәрбиесін игертеді. Адамды сүюді, оның бостандығын, құқығын, қадыр-қасиетін құрметтеуді, рахымшылық пен шыншылдық қасиеттерін қалыптастырады.

Адамгершілік – сана-сезім, мінез-құлықтарды қалыптастыратын тәрбие. Адамгершілік сана, адамгершілік қағидалары мен мінез-құлық нормаларын білуді қамтамасыз етеді. Адамгершілік сезім – адамның өзінің және айналасындағылардың іс-әрекетінің адамгершілік тұрғысынан қалай бағаланатынын сезінуі. Адамгершілік мінез-құлық – адамгершілік нормалары мен қағидаларын іс жүзіндегі көрінісі [3].

Мінез-құлықты қалыптастыруға қатысты қазақ педагогикасында көптеген ғалымдардың еңбектері бар, соның бірі ғалым С.А. Ұзақбаева «Қазақ халық педагогикасындағы эстетикалық тәрбие» атты докторлық диссертациясында халық педагогикасы педагогика ғылымдарының бір бөлігі ретінде қарастырылып, жастарға эстетикалық тәрбие беруде халық педагогикасының алар орнының маңыздылығын айта келіп, эстетикалық тәрбиенің тұжырымдамаларын ұсынады [10].

Сонымен қатар жүйені белгілі бір деңгейде сипаттайтын параметрлер мен критерийлер бір-біріне байланысты емес және әрқайсысы өзінше өмір сүреді деген әсер қалмауы керек. Олардың арасындағы байланысты анықтау үшін берілген деңгейлер жіктелетін ортақ белгі болуы керек.

Мінез-құлықты қалыптастыру мақсатына жету тиянақты мазмұнмен қамтамасыз етіледі, оның ішінде дүниетанымдық идеялар, өнегелі құндылықтар, этикалық және құқықтық нормалар, жаңа заман талабына сай мінез-құлықтың жоғары деңгейімен ерекшеленетін студент тұлғасын қалыптастыруға қажетті білімдер, біліктер мен дағдыларды ерекше атап айтуға болады. Мінез-құлықты қалыптастырудың мазмұны мінез-құлықты тұлғаны қажет ететін қоғам талабынан тәуелді.

Осы заңдылықтар педагогикалық әрекеттіліктің сабақтастығы қағидасында көрініс табады, яғни бұл қағида жүйелі, функционалды ұйымдастырылған оқу-тәрбие үдерісінің кезеңдерін нақты, қисынды логикамен құру болып табылады.

Мінез-құлықты қалыптастырудағы маңызды жағдай жағымды аймақтық білім саясатын құру болып табылады да, гуманистік парадигманы қозғалтып, аймақтың мәдениет, тіл, әдет-ғұрып сияқты маңызды әлеуметтік ерекшеліктерін көрсетеді [11.20].

Құқық жайлы халықаралық құжаттар және Қазақстан Республикасының заңды құжаттары, оның ішінде Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Білім туралы» Заңы, «Бала құқы туралы» Заңы жастарда мінез-құлық қалыптастырудың заңды негізін құрайды.

Мінез-құлықты қалыптастырудың бір шарты студенттердің мінез-құлық феноменінің мазмұны мен негізгі аспектісі жайлы ақпараттар дәрежесін көтеру. Жасөспірімдік шақта қоғамдық жауапкершілігі бар субъектінің әлеуметтік көзқарасы мен өзіндік санасының белсенді қалыптасуы байқалады. Бұл жерде ортақ істе өзіне жауап беру, ортақ іс үшін және басқалар үшін жауап беру жайлы сөз қозғалады.

Басқа ұлттардың мәдениетімен, әдет-ғұрпымен, тұрмыс-тіршілігімен танысуы студенттің дүниетанымын кеңейтеді. Бұл бірге өмір сүруге негіз болатын құндылықты іздеу болып табылады. Осылай студенттерде басқа көзқарастар, ойлар, өзін-өзі ұстауға болатынын мойындайтын қасиет қалыптасады.

Мінез-құлықты қалыптастыру үдерісін педагогикалық басқару студенттердің әлеуметтік әрекеттілікке қосылуына жағдай жасау болып табылады.

Әлеуметтік мойындалатын және мақұлданатын әрекеттілікке қатысу студенттің өзін түсінуіне және өзіне баға беруіне, өз күшіне сенімді болуға және сөйте тұра басқаларды түрткінің қоғамдық бағытын дамыта отырып, тыңдай білуге үйретеді.

Дегенімен қоғамда қалыптасып, дамып келе жатқан жастардың әртүрлі теріс мінез құлықтардың қалыптасуы жаһандандудың алып ойлары мен жағымсыз бағытының тікелей әсер етуі болып отырғаны анық. Осы болашақ жастарымыздың өмір сүру ұстанымдарына, дүние танымына, көз қарастарына теріс пікірлер қалыптастырмау үшін өз мәдениетімізді, тілімізді, дінімізді, салт дәстүрімізді сақтай отырып, жалпы ұлттық құндылықтарымыз бен сенім ұстанымдарымызды қорғау әрбір азаматымыздың алдына қойған басты мақсаты болуы керек деп ойлаймын.

Әдебиеттер:

1. Степаненков Н.К. Педагогика. - Минск, 1998.
2. Крысько В.Г. Общая психология в схемах и комментариях к ним. - М.: Флинта. - 1998.
3. Яссауи Қожа Ахмет. Хикметтер /ред. Ә. Пірманов. – Алматы: Атамұра, 1995.
4. Третьяков П.И. Школа: Управление по результатам: Практика педагогического менеджмента. - М.: Новая школа, 2001.
5. Бондаревская Е.В. Ценностные основания личностно-ориентированного воспитания // Педагогика, 1995, № 4.
6. Кравченко С.А. Мнацакян М.О. Покровский Н.Е. Социология: Парадигмы и темы. - М., 1997.
7. Романов К.М. Психология межличностного познания. - Йошкар-Ола: Изд-во Мордовского ун-та, 1993.
8. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. - 2-е изд. - М.: Политиздат, 1977.
9. Большой толковый психологический словарь. I, II том. А.С. Ребер. Москва, Вече, 2001.
10. Узакбаева С.А. Эстетическое воспитание в казахской народной педагогике: Дис... д.п.н.: Алматы, 1993.
11. Прихожан А.М. Проблема подросткового кризиса // Психологическая наука и образование. - 1997. - № 1.